

OM RELEVANT FORSKNING I DEN DEMOGRAFISKE TRANSITION

Af P. C. MATTHIESSEN*

Mogens Boserups indlæg rejser forskellige spørgsmål, som jeg mener, at der er grund til at tage op til nærmere prøvelse. Det gælder så meget mere, som foranstående indlæg er en udvidet version af Boserups indlæg som opponert *ex auditorio* ved det mundtlige forsvar for afhandlingen den 16. juni 1970. Derved er der fremkommet en række nye spørgsmål, som der ikke tidligere har været mulighed for at diskutere. Samtidig vil der også blive lejlighed til at rette en række af de misforståelser, som synes at gøre sig gældende.

Til en begyndelse kan det vist være nyttigt at fastslå, at afhandlingen tilsigter en kortlægning og analyse af danske fødselsgenerationers demografi i geografiske hovedområder i en given periode af den demografiske transition i Danmark. D.v.s., at undersøgelsen først og fremmest beskæftiger sig med de enkelte generationers (i dette tilfælde 5-års generationer) fertilitet¹, dødelighed, vandringer og civilstandsstruktur. På grund af begrænsningerne i den officielle statistik har det kun været muligt at behandle perioden 1860-1964 f.s.v. angår fertiliteten, medens man for dødelighedens vedkommende kan gå tilbage til 1835. Afhandlingens væsentligste formål er en *kvantitativ* analyse af nogle vigtige sammenhænge mellem de demografiske variable. For det første en undersøgelse af sammenhængen mellem andelen af gifte kvinder og det talmæssige forhold mellem mænd og kvinder i de giftefærdige aldre. Da der faktisk er en sådan sammenhæng, undersøges dernæst, hvilke demografiske variable, der har frembragt ændringen i kønsproportionen i de giftefærdige aldre. Efter denne analyse af andelen af gifte, klarlægges det endvidere, hvilke demografiske variable, der har fremkaldt den betydelige ændring af andelen af personer i enkestand i de enkelte generationer.

I slutningskapitlet (kapitel 11) undersøges det endeligt, hvilken indflydelse de foran beskrevne og analyserede ændringer i civilstandsstrukturen har haft på de enkelte generationers samlede børneantal. Dette sker på grundlag

* Professor ved Københavns Universitet.

1. I modsætning til Boserup agter jeg – i overensstemmelse med den officielle demografiske terminologi i Danmark gennem de senere år – at bruge udtrykket fertilitet om den *faktiske* formering og reservere ordet frugtbarhed til at betegne den fysiologiske mulighed for formering.

OM RELEVANT FORSKNING I DEN DEMOGRAFISKE TRANSITION

Af P. C. MATTHIESSEN*

Mogens Boserups indlæg rejser forskellige spørgsmål, som jeg mener, at der er grund til at tage op til nærmere prøvelse. Det gælder så meget mere, som foranstående indlæg er en udvidet version af Boserups indlæg som opponert *ex auditorio* ved det mundtlige forsvar for afhandlingen den 16. juni 1970. Derved er der fremkommet en række nye spørgsmål, som der ikke tidligere har været mulighed for at diskutere. Samtidig vil der også blive lejlighed til at rette en række af de misforståelser, som synes at gøre sig gældende.

Til en begyndelse kan det vist være nyttigt at fastslå, at afhandlingen tilsigter en kortlægning og analyse af danske fødselsgenerationers demografi i geografiske hovedområder i en given periode af den demografiske transition i Danmark. D.v.s., at undersøgelsen først og fremmest beskæftiger sig med de enkelte generationers (i dette tilfælde 5-års generationer) fertilitet¹, dødelighed, vandringer og civilstandsstruktur. På grund af begrænsningerne i den officielle statistik har det kun været muligt at behandle perioden 1860-1964 f.s.v. angår fertiliteten, medens man for dødelighedens vedkommende kan gå tilbage til 1835. Afhandlingens væsentligste formål er en *kvantitativ* analyse af nogle vigtige sammenhænge mellem de demografiske variable. For det første en undersøgelse af sammenhængen mellem andelen af gifte kvinder og det talmæssige forhold mellem mænd og kvinder i de giftefærdige aldre. Da der faktisk er en sådan sammenhæng, undersøges dernæst, hvilke demografiske variable, der har frembragt ændringen i kønsproportionen i de giftefærdige aldre. Efter denne analyse af andelen af gifte, klarlægges det endvidere, hvilke demografiske variable, der har fremkaldt den betydelige ændring af andelen af personer i enkestand i de enkelte generationer.

I slutningskapitlet (kapitel 11) undersøges det endeligt, hvilken indflydelse de foran beskrevne og analyserede ændringer i civilstandsstrukturen har haft på de enkelte generationers samlede børneantal. Dette sker på grundlag

* Professor ved Københavns Universitet.

1. I modsætning til Boserup agter jeg – i overensstemmelse med den officielle demografiske terminologi i Danmark gennem de senere år – at bruge udtrykket fertilitet om den *faktiske* formering og reservere ordet frugtbarhed til at betegne den fysiologiske mulighed for formering.

af et sæt nykonstruerede indices, som gør det muligt at foretage sådanne beregninger uden at have en egentlig familiestatistik til rådighed. Afhandlingen tilsigter således ikke – som man måske kunne få indtryk af ved gennemlæsningen af Boserups indlæg – en detaljeret analyse af fertilitetsudviklingen i de sidste årtier af det 19. århundrede.

Generationssynspunktet indenfor demografien er blevet udviklet gennem de seneste årtier og har givet anledning til generationsstudier i en række lande – omend disse studier hidtil har haft et langt mere begrænset sigte end nærværende studie. Det burde derfor være temmelig indlysende, at der har været ret oplagte argumenter for ikke at omtale de af Boserup nævnte ældre danske demografer. Disse personer har jo af gode grunde ikke kunnet bidrage med studier af denne type. Et værk bør kun omtales, hvis det indholdsmæssigt har direkte forbindelse med de undersøgte spørgsmål.

Når Boserup til slut i sit indlæg understreger det væsentlige i, at demografien har jordforbindelse til betydningsfulde sociale og historiske problemer, kan vi naturligvis ikke blive uenige på dette punkt. Men synspunktet står blot ikke i modsætning til kvantitative analyser af det intime sammenspil mellem de demografiske komponenter. Den slags analyser er tværtimod helt uomgængelige for at kunne stille sine spørgsmål korrekt m.h.t. sammenhængen mellem f.eks. demografiske og sociale variable. Lad mig give et første eksempel. Den stærke stigning i andelen af gifte kvinder falder sammen med en tilsvarende stigning i antallet af mænd pr. 1 000 kvinder i de giftefærdige aldre, idet andelen af gifte mænd er næsten uændret. En socialt orienteret analyse af stigningen i andelen af gifte kvinder vil blive ganske forskellig alt efter om man antager, at stigningen er bestemt af en ændret kønsproportion i de giftefærdige aldre eller er fremkaldt af en stigning i andelen af gifte mænd. Vi kan også tage et eksempel fra kapitel 11. I dette kapitel påvises det ved hjælp af de førnævnte indices, at hovedparten af stigningen i den samlede generationsfertilitet blandt generationerne født efter 1910 skyldes en større andel af gifte kvinder. En forklaring af denne fertilitetsstigning på grundlag af økonomiske og sociale faktorer ville derfor blive ganske misvisende, hvis man undlod at tage hensyn til ændringen i civilstandsfordelingen.

Da afhandlingen tilsigter en kvantitativ kortlægning af disse sammenhænge på generationsbasis, så skulle det umiddelbart heraf følge, at der må renonceres tilsvarende m.h.t. at inddrage ikke-demografiske variable.

Lad os herefter se på kapitel 11, som i særlig grad har beskæftiget Boserup. Hovedformålet med kapitlet er som tidligere omtalt at udmønte de fertilitetsmæssige konsekvenser af de civilstandsændringer, der er beskrevet og analyseret i det foregående. Anvendelsen af de før nævnte indices nødvendiggør en beregning af skøn over de aldersbetingede fertilitetskvo-

tienter i og udenfor ægteskab. Disse fertilitetskvoteienter giver anledning til at berøre to bispørgsmål, nemlig for det første de geografiske fertilitetsforskelle tilbage i tiden (hovedstaden, provinsbyerne og landkommunerne) og for det andet spørgsmålet om fødselsbegrænsningens tidlige udbredelse.

Det første af disse to spørgsmål har været ret omdiskuteret i den internationale demografiske litteratur. Et væsentligt problem i denne forbindelse har været, om de forskelle, som har kunnet konstateres i en række lande tilbage i tiden, har været »ufrivillige« (d.v.s. forårsaget af forskelligt frugtbarhedsniveau på grund af forskelle m.h.t. ernæring, diegivningsvaner etc.) eller om de er fremkommet som følge af en bevidst fødselskontrol i de enkelte familier (sexuel afholdenhed, afbrudt samleje etc.). I de udenlandske undersøgelser har fertilitetsmålene ikke været aldersspecificeret, i modsætning til denne afhandlings data. De danske data viser, at de geografiske fertilitetsforskelle øges for stigende alder efter 30-35 års alderen. Denne kendsgerning passer bedst sammen med hypotesen om en bevidst fertilitetskontrol. Det er mest rimeligt at antage, at en bevidst kontrol først og fremmest vil slå igennem i de ældre aldersklasser, specielt når præventions-teknikken er primitiv.

D.v.s. at spørgsmålet om fødselsbegrænsningens tidlige udbredelse -- som hele Boserups indlæg er baseret på -- er identisk med det andet af de to bispørgsmål, som kapitel 11 giver anledning til. Når Boserup derfor i begyndelsen af sit indlæg skriver, at »i dette kapitel gør forfatteren et forsøg på at belyse udviklingen i ægteskabelig og uægteskabelig frugtbarhed (her menes fertilitet) i Danmark siden midten af det 19. århundrede, med særlig henblik på en tidsmæssig lokalisering af den moderne fødselsbegrænsnings begyndelse og tidlige udvikling«, så er det simpelthen forkert. Det er temmelig ubegribeligt, at det har været muligt for Boserup at begå en sådan fejltagelse, dels fordi hele værkets opbygning peger frem mod noget andet, og dels fordi det siges explicit i forbindelse med oversigten over de enkelte kapitlers indhold på side 27. Når det er et bispørgsmål, skyldes det ganske enkelt, at en virkelig analyse af spørgsmålet ville stille krav om data af en anden type, og som endvidere ville gøre det muligt at behandle tiden før 1860, et forhold som Boserup åbenbart slet ikke er opmærksom på. Jeg skal i slutningen af mit indlæg vende tilbage til dette spørgsmål.

Her er det måske på sin plads, at jeg lige benytter lejligheden til at dementere Boserups formodning om »at det nok er den del af afhandlingen, som man vil lægge mest mærke til uden for landets grænser«. På grundlag af reaktioner fra f.eks. engelske og amerikanske demografer, som forsker indenfor disse emner, kan det allerede nu siges, at sådan forholder det sig faktisk ikke. Det, som man har hæftet sig ved som det væsentlige, har været den numeriske kortlægning og analyse af de demografiske faktoreres samspil. Men det var jo også meningen.

Efter at tingene nu er kommet lidt på plads, kan vi gå over til at se nærmere på beregningen og anvendelsen af de ægteskabelige fertilitetskvotienter. Til dette formål kan vi bruge fig. 1 i Boserups indlæg. Til beregning af tælleren i aldersklassen 20-24 år for personer fra generationen 1840-44 søger vi oplysning om antallet af fødsler i parallelogrammet ABCD. Dette antal kendes imidlertid ikke, da fødslerne er opgjort efter moderens alder og ikke efter moderens fødselsår. Vi kender derfor kun antallet af fødsler i parallelogrammerne AEBD og DBCF. Det er normalt også situationen ved gennemførelsen af generationsstudier i andre lande. Antallet af fødsler i parallelogrammet ABCD er beregnet ved at tage summen af halvdelen af fødslerne i aldersklassen 20-24 år fra perioden 1860-64 (AEBD) og 1865-69 (DBCF). Boserup foretrækker derimod at anvende antallet af fødsler i aldersklassen 20-24 år i perioden 1860-64 (AEBD) og henfører disse til generationen født mellem 1.7.1837 og 1.7.1842. Boserup anbefaler endog i et af sine 6 konklusionspunkter (pkt. 5) denne fremgangsmåde som en væsentlig forbedring. Det er imidlertid ikke tilfældet, tværtimod. Når den ikke destomindre anbefales, hænger det nok sammen med, at Boserup i virkeligheden ikke gør sig forskellen mellem generations- og periodesynspunktet helt klart. Den grundlæggende tanke bag ved generationssynspunktet i forbindelse med fertilitetsmåling er jo, at de enkelte generationer i

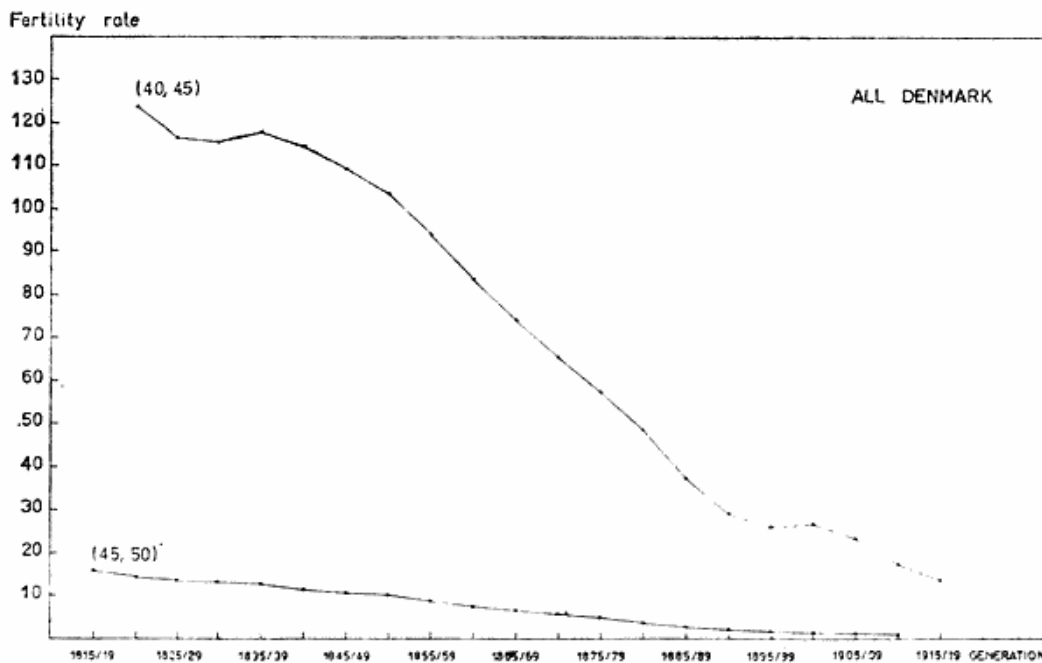

Chart 11.1b Age-specific fertility rates in wedlock for generations of females. (Per 1 000 females).
Fig. 1. Kilde: Min disputats.

nogen grad korrigerer for korttidsfluktuationer². Dette forhold vil netop diktere en beregning, som baserer sig på et gennemsnit af de to tidsperioder, som generationen har gennemlevet, medens den befandt sig i den pågældende aldersklasse. Boserups beregning er slet ikke generationsanalyse, men derimod blot periodekvotienter, som påføres en falsk generationsetikette. For denne type af fertilitetskvotienter kunne det eventuelt være en ide at sætte generation i citationstegn eller anvende betegnelsen uegentlig generationsanalyse, som foreslået af Boserup i anden forbindelse. Resten af Boserups analyse falder derfor rent metodisk helt uden for afhandlingens emne, fordi hans analyse i virkeligheden er en helt traditionel periodeanalyse.

Boserup anvender megen tid på at finde ud af en ting, som på forhånd burde være ret indlysende, nemlig at der er en nøje sammenhæng mellem Adolph Jensens tal fra perioden 1860-1900 og mine tal. Men værre er det, når han dernæst drager den konklusion, et der i virkeligheden ikke er noget nyt i afhandlingens tal fra denne periode. Det nye ligger naturligvis ikke i talmaterialet som sådan, da kilderne til beregningerne er den officielle statistik. Det nye ligger derimod i, at tallene stilles sammen på en anden måde og behandles under en ny synsvinkel. Da Hjortkjær og Kjeldgaard i 1956 publicerede det første danske generationsstudie, var der rent talmæssigt principielt ikke noget nyt heri. Fornyetelsen lå i metoden til vurdering af fertilitetens niveau og udvikling, og som bl.a. gav en god illustration af, hvor farligt det kan være at konkludere alene på grundlag af periodedata.

Herefter kan vi vende os mod fertilitetskvotientens nævner, hvor vi indskrænker os til en diskussion af alderklassen 20-24 år. I afhandlingen er nævneren beregnet ved en lineær interpolation mellem folketællingerne, medens Boserup prøver at beregne den på grundlag af vielsesstatistikken, dog kun for landet som helhed. Den principielle forudsætning for at anvende lineær interpolation er naturligvis en jævn udvikling gennem perioden af de størrelser, man interpolerer på. Denne forudsætning er sjældent opfyldt i praksis. I hvilket omfang man alligevel kan anvende metoden, afhænger naturligvis af, hvilken grad af nøjagtighed man kræver af sit skøn under hensyntagen til den brug, der gøres af tallene. Som tidligere nævnt, er hovedintentionen med kapitel 11 at vurdere fertilitetsniveauets afhængighed af ændringer i civilstandsstrukturen. På grundlag af de aldersbetingede fertilitetskvotienter i og uden for ægteskab beregnes til dette formål det gennemsnitlige antal børn pr. ubrudt ægteskab, pr. ugift kvinde m.v. En undervurderet ægteskabelig fertilitetskvotient i en bestemt periode vil for den implicerede generation medføre en undervurdering af antallet af børn pr. ægteskab og en overvurdering af antallet af børn pr. ugift kvinde, idet

2. Et meget brugt eksempel herpå er, at generationerne med den lave fertilitet i 30'erne præsterede en senere »indhentning«, specielt i 1940'erne.

vi for enkeltheds skyld ser bort fra enker og fraskilte. Men indflydelsen vil være overordentlig begrænset, fordi det kun drejer sig om fertilitetsbidraget fra en begrænset aldersklasse³. For generationen 1840/44 udgør fertilitetsbidraget fra aldersklassen 20-24 år til det samlede antal børn pr. ægteskab ca. 10 %. Det betyder, at en fejlurdering for denne aldersklasse på f.eks. helt op til 5 % kun vil medføre en forrykning af det samlede antal børn pr. ægteskab med $\frac{1}{2}$ %. En vis usikkerhed på skønnet over den ægteskabelige fertilitet i de laveste kvindealdre er således uden betydning for disse indeksberegninger.

Det samme gælder det første bispørgsmål, dels fordi en evt. over- og undervurdering vil have en tendens til at gå i samme retning i de tre geografiske områder, og dels fordi billedet med de stigende geografiske fertilitetsforskelle gør sig gældende efter 30-35 års alderen.

Men nøjagtig det samme gælder jo om det andet bispørgsmål. Afgørende for dette spørgsmål er, hvilke aldersklasser, der først er præget af et systematisk og vedvarende fald i de ægteskabelige fertilitetskvotienter. På dette punkt kan der næppe være nogen tvivl om, at man i aldersklasserne over 40 år kan iagttage en klar nedadgående tendens flere årtier før den kan spores i aldrene 30-39 år⁴. Og det er i hvert fald aldersklasser, hvor vurderingen af nævnerens størrelse ikke forstyrrer billedet⁵. Her er det ikke faldets størrelsesorden, men derimod starten af den vedvarende trend, som er afgørende⁶. For aldersklasserne 20-29 år sætter den vedvarende nedgangstendens ind væsentlig senere. Dette holder også stik, selvom man uden videre accepterede Boserups nye tal for denne aldersgruppe.

Længere kan vi ikke komme med dette spørgsmål i øjeblikket, bl.a. fordi vort tidsperspektiv er for kort. Fertilitetsnedgangen efter 40-års alderen har formentlig gjort sig gældende før 1860, muligvis har nedgangen for aldersklasserne under 40 år i hovedstaden startet før dette tidspunkt. Det ville jo være lidt naivt at forudsætte, at det hele lige skulle starte fra det tidspunkt, hvor statistikken tillader en fordeling af fødslerne efter moderens alder.

Usikkerheden m.h.t. dateringen af den moderne fertilitetskontrol -- specielt

3. Skønnet over generationens samlede fertilitet er naturligvis upåvirket af usikkerheden på disse skøn.
4. I forbindelse med Boserups diskussion af afhandlingens chart 11.1 havde det været mere korrekt, om han også havde medtaget chart 11.1.b. Men det kan der passende rådes bod på nu.
5. Samme udvikling gør sig gældende i både provinsbyerne og landkommunerne (hovedstaden kan ikke anvendes, da fødslerne for dette område ikke er fordelt efter alder før efter 1878).
6. Når Boserup derfor i forbindelse med tabel 4 diskuterer, hvorvidt en række samtidigt forekommende nedgange er statistisk signifikante, så er der tale om en forfejlet statistisk problemstilling.

i København – er naturligvis også grunden til, at Westergaards og Rubins studie *Ægteskabsstatistik på grundlag af den sociale lagdeling* (København 1890) ikke kan anvendes til en belysning af dette spørgsmål. Studiet giver børnetallene i ægteskaber af forskellig varighed blandt bestanden af ægteskaber i hovedstaden ved folketællingen i 1880. Børneantallene i ægteskaber af under 5 års varighed hidrører fra fødsler blandt ægteskaber indstiftet i perioden ca. 1875-79, medens børneantallene i ægteskaber af 5-9 års varighed er det samlede resultat af fertiliteten blandt ægteskaber etableret ca. 1870-74 o.s.v. Det vil således sige, at børnetallet for ægteskaber under 5 års varighed er frembragt i årene ca. 1875-79, medens tallene for ægteskaber af 5-9 års varighed hidrører fra perioden ca. 1870-79. Den afgørende forudsætning for, at de af Boserup anførte tal i tabel 7 viser et reelt spacing-mønster, er jo som bekendt, at fertilitetsforholdene i København i enhver henseende har været uændret ca. 25 år forud for 1880. Men her taler alt for, at en fertilitetsændring har fundet sted. Derfor bliver de omtalte tal blot en sammenstykning af ægteskabskohorter med forskellig fertilitetsmæssig fortid. Derfor repræsenterer Boserups anvendelse af tabellen således en kedelig sammenrodning af generations- og kalenderårssynspunktet.

For at afværge misforståelser af nogen art bør det tilføjes, at forfatterens brug af tallene derimod er helt korrekt, idet disse alene sammenligner fertiliteten mellem forskellige socialgrupper i ægteskaber af forskellig varighed. De foregiver naturligvis ikke at fortælle noget om sammenhængen mellem socialgruppe og spacingmønster.

For at en opgørelse af børneantallene efter ægteskabets varighed skal kunne anvendes til en belysning af denne problemstilling, må man kende *hele* den tidsmæssige opbygning af børnetallene blandt ægteskaber indgået i forskellige tidsperioder. Man skal således kunne sammenligne opbygningen af børneantallene i ægteskaber indgået f.eks. i 1840-44 med ægteskaber indgået i 1845-49.

Det alt for snævre tidsperspektiv i Boserups betragtningsmåde invaliderer også hans øvrige tabeller i afsnittet, nemlig tabel 5 og 6. Jeg ser bort fra, at Boserups tal er rene periodetal og derfor mindre velegnede til formålet. Beregningerne i tabel 5 er i virkeligheden baseret på, at fødselsbegrænsningen startede i 1880'erne, medens tabel 6 i modsætning hertil forudsætter, at det begyndte i 1870'erne. Resultatet af beregningerne står og falder helt med valget af basisperioden, et valg som foretages ganske arbitrært. Hvis man f. eks. i tabel 6 havde valgt 1860-64 som basisperiode, havde man fået følgende tal for fertilitetsnedgangen:

98 98 98 97 86

altså en klar verifikation af afhandlingens hypotese, under forudsætning af, at man accepterede Boserups betragtningsmåde. Men som før nævnt, er metoden med at beregne forholdstal ganske uegnet i relation til den fore-

liggende problemstilling. Det afgørende er nemlig, *hvornår* et vedvarende fald sætter ind og ikke så meget faldets styrke. I princippet kunne et ganske ensartet fald – fremkommet ved en sammenligning af fertilitetskvotienterne i to tidsperioder – udmærket være frembragt af en nedgang, som var sat ind på helt forskellige tidspunkter i de forskellige aldersklasser.

Boserup rejser i sit tredje afsnit det spørgsmål, om der var et toppunkt for fertiliteten i begyndelsen af 1880'erne, idet han mener, at spørgsmålet om dateringen af den moderne fødselsbegrænsning er nært sammenhængende hermed. Synspunktet er imidlertid forkert. En datering af den moderne fødselsbegrænsning må som før nævnt knyttes sammen med eksistensen af et systematisk fertilitetsfald i de enkelte kvindealdre og ikke med en betragtning af det samlede antal fødsler. Det ville være en alt for grov metode. Et mindre fald i nogle af de kvindealdre, hvis bidrag til den samlede fertilitet er begrænset, vil ikke med sikkerhed kunne spores på de samlede fødselstal, på grund af korttidsfluktuationer. Da spørgsmålet om et toppunkt for fertiliteten i 1880'erne således ingen sammenhæng har med afhandlingens emnekredse, vil det ikke blive behandlet her. Derfor kan spørgsmålet naturligvis være af interesse i andre sammenhænge, f.eks. i forbindelse med en snæver analyse af situationen omkring 1880.

På dette sted vil jeg vende tilbage til spørgsmålet om beregningen af nævneren i fertilitetsbrøken, hvor vi kan tage udgangspunkt i forholdene i 1860'erne. Det er umiddelbart klart, at de nævnere, som beregnes ved lineær interpolation, overvurderes, når der sker et midlertidigt fald i antallet af vielser i perioden. Det vil selvsagt være af interesse at undersøge, hvilke muligheder der er for en forbedring af skønnene over fertilitetskvotienter for aldersklassen 20-29 år, og herunder specielt 20-24 år. Dette vil have særlig interesse i forbindelse med en periodeanalyse af fertilitetsudviklingen i disse årtier, hvad der vist nok er Boserups egentlige interesse og anliggende. Boserups anvendelse af elementære demografiske bogholderiprincipper i forbindelse med vielsesstatistikken viser imidlertid, at vi stadig er et godt stykke vej fra den endelige afpuddning af tallene. For mens det er oplagt, at de på interpolation baserede nævnere er overvurderede, synes det ligeså klart, at de af Boserup beregnede nævnere for 1860'erne er for små. Hans tal for aldersklassen 20-24 år i 1860 ligger væsentligt under folketællingens, nemlig 8 %. Nu siger Boserup ganske vist, at så må der være fejl i folketællingen. Det kan man naturligvis aldrig udelukke, men indtil videre må bevisbyrden vist ligge hos Boserup. Også i forbindelse med folketællingen 1890 er der betydelige afvigelser. Der er således kun en god overensstemmelse med to folketællinger i den periode, som Boserup har interesseret sig for, nemlig tællingen i 1870 og 1880. Men det er heller ikke så mærkeligt, når man gør sig metodens indhold helt klart. Delingen af viede i aldersklassen 20-24 år på 1-årige aldersklasser i et givet år er jo nemlig afhængig

af to størrelser, dels fødselskuldenes størrelse (antallet af ikke-gifte, hvis vi skal være helt eksakte) og dels vielseshyppighederne. Begge disse størrelser vil jo ændre sig over tiden. F.eks. vil den faldende vielsesalder være udtryk for en ændring af det indbyrdes størrelsesforhold mellem vielseshyppighederne. Det er derfor et meget spinkelt grundlag, som Boserup er tvunget til at arbejde med, nemlig en fordeling af ægtepar efter kvindens alder ved folketællingen i 1901, altså ikke engang en fordeling af viede i et givet år. At en sådan standardfordeling skulle kunne dække hele sidste halvdel af det 19. århundrede ville derfor være ret usandsynligt. Men det kan den altså heller ikke. Det betyder naturligvis ikke, at man skal opgive metoden, men derimod blot, at der skal foretages undersøgelser og analyser for at skaffe kendskab til de manglende størrelser, særlig vielsesalderens udvikling. Da datamaterialet er utilstrækkeligt, vil en sådan undersøgelse nødvendiggøre anvendelse af mere avanceret demografisk-statistisk teknik. Endnu vanskeligere bliver det naturligvis, hvis metoden skal anvendes i forskellige geografiske områder, et problem, som Boserup går uden om. Her vil man få to yderligere usikkerhedsmomenter, nemlig de indre vandringer og forskellen mellem vielsessted og brudeparrets bopæl efter vielsen. I statistikken sker den geografiske placering af vielsen på grundlag af vielsesstedet, medens det er brudeparrets bopæl, som skal bruges ved beregningen af nævneren. Om metoden overhovedet kan få betydning her, kan der næppe siges noget afgørende om før efter omfattende undersøgelser.

Så kan man til sidst spørge om, hvilke muligheder der eksisterer for en egentlig undersøgelse af den moderne fødselsbegrænsnings datering og tidlige udbredelse. Her undrer det mig en del, at Boserup ikke under de punkter, der lanceres som konstruktive, kan pege på den for spørgsmålet virkelig relevante forskningsmulighed, nemlig en anvendelse af kirkebogs-materialet til *Family Reconstitution*. Det er så meget mere ejendommeligt, som Boserup på side 184 nævner denne metodik, men altså uden at gøre sig klart, hvor relevant den er for hans problem. Denne metodik vil gøre det muligt at få kortlagt fødslernes antal og opbygning i de enkelte ægteskaber. Metoden er kort fortalt den, at man på grundlag af kirkebøgernes oplysninger vedr. fødsler, vielser og dødsfald kortlægger de enkelte familiers demografiske livsforløb. Anvendelsen af kirkebøgerne vil gøre det muligt at begynde tilstrækkeligt tidligt i det 19. århundrede og at få inddraget såvel geografiske som sociale variable. Fra udlandet foreligger der en række af disse studier, som dog alle har behandlet tidsperioder før 1800. Men metoden er faktisk endnu mere anvendelig i forbindelse med moderne materialer på trods af befolkningens større mobilitet. Dels er kirkebøgerne ført meget bedre, og dels kan man støtte sig til langt flere folketællinger. Men det er en arbejdskrævende metode, således at der vil hengå adskillige år, inden vi gennem

analyse af et større antal kirkebøger kan grave endnu dybere ned i de store demografiske ændringer i det 19. og 20. århundrede.

Boserups og Ølgaards systematiske overvejelser med baggrund i Ølgaards disputats er særdeles interessante. Den anførte betragtningsmåde er utvivlsomt relevant for adskillige samfundsvidenskaber, idet den påbegyndte brobygning mellem økonomisk vækstteori og demografi let vil kunne udstrækkes til andre sociale adfærdsvidenskaber.

Indtil nu er demografien nok den disciplin, hvor betragtningsmåden har udkrystalliseret sig klartest. Generations- og kalenderårssynspunktet begyndte naturligt nok først at tage form i forbindelse med fertilitetskomponenten, men er efterhånden udstrakt til også at omfatte de øvrige demografiske komponenter.

Lad os f.eks. med udgangspunkt i den anførte systematik forsøge at se på de faktorer, der må antages at øve indflydelse på en persons risiko for at dø i et bestemt år.

1. Kalenderårseffekten: Denne vil bestemmes af faktorer som f.eks. boligforhold, ernæring, arbejdsforhold, offentlig hygiejne, lægevidenskabens udvikling og hospitalsvæsenets udbygning og indretning i det pågældende år. Her kan der naturligvis være tale om både sekulære og »lokale« elementer.
2. Årgangseffekten (i demografien normalt benævnt generationseffekten): Opvækstvilkår, boligforhold, ernæring, lægebehandling m.v. som har haft indflydelse på individets nuværende helbredstilstand.
3. Alderseffekten: Her tænkes på de fysiologiske ændringer individet er genstand for, og som efter det første leveår i sig selv øger dødeligheden. De fysiologiske ændringer måles i mangel af bedre ved hjælp af alderen.

Men som nævnt må mange typer af menneskelig adfærd med fordel kunne bringes ind under denne betragtningsmåde. Jeg tænker først og fremmest på forskellige typer af økonomisk, sociologisk, psykologisk og kriminologisk adfærd.

Vanskeligheden består blot i at måle betydningen af hver af disse effekter. Således har man indenfor demografien endnu ikke været i stand til at sammenbygge generations- og kalenderårssynspunktet. Det kunne være interessant at afholde et seminar af interesserede fra forskellige discipliner og undersøge, hvor langt denne betragtningsmåde var relevant og se på, hvilke begrebsmæssige justeringer det i bekræftende fald ville kræve indenfor de forskellige discipliner.